

ОСНОВНИ ПРАВА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА ГРАЖДАНИТЕ

§ 1. Основни права

Основните права и задължения на гражданите са постижение на човешката цивилизация. Те са резултат на продължителни борби за свободата на личността, за гарантирани от държавата права и свободи; едновременно обаче, се поемат и задължения към държавата и обществото.

Основните права и задължения имат за цел осъществяването на такива социални блага, без които нормалното съществуване на човека като личност и като гражданин би било невъзможно. Това са правото на живот, правото на неприкосновеност на личността, на жилището, свободата на мнение, свободата на придвижване, свободата на събрания, митинги и т.н.

Основните права представляват ценности както за личността, така и за обществото. Именно защото имат тази изключителна значимост, правата биват наричани „основни“. По същата причина тези права са записани в Конституцията във вид на строен каталог, с тях трябва да се съобразяват всички закони, приемани в държавата – Конституцията е върховният закон. Държавното управление, външната и вътрешната политика трябва да се съобразяват с конституционноустановените права, свободи и задължения на гражданите.

Ще групираме правата по следния начин:

1. **Лични права и свободи.** Те закрилят отделния човек и неговата лична сфера от непозволена намеса на държавата. Това са правото на живот, забраната за подлагане на мъчения, на жестоко и унижително отношение, личната свобода и неприкосновеност – никой не може да бъде задържан, подлаган на оглед, обиск или друго посегателство върху личната му неприкосновеност, освен при условията и по реда, определени със закон, никой не може да бъде задържан под стража повече от 24 часа, без произнасянето на орган на съдебната власт; личният живот на гражданите е неприкосновен – всеки има право на защита срещу незаконна намеса в личния и семейния му живот и срещу посегателство върху неговата чест, достойнство и добро име; жилището е неприкосновено; свободата и тайната на кореспонденцията и на другите съобщения са неприкосновени и др.

2. **Права в икономическата, социалната и културната сфера.** Тези права ангажират държавата да полага грижи за отделния човек, да му помага, да му осигурява дял в постиженията на обществото. Тук спадат правото на труд; правото на сдружаване в синдикални организации и съюзи; правото на стачка; правото на обществено осигуряване и социално подпомагане; правото на здравно осигуряване, гарантиращо достъпна медицинска помощ; правото на образование; правото на ползване на националните и общочовешките културни ценности и свободата на художественото, научното и техническото творчество и др.

3. **Политически права.** Това са основни права на гражданите, чрез които те участват във вземането на политическите решения. Това са преди всичко избирателните права: всеки български гражданин, навършил 18 години, с изключение на тези, които са поставени под запрещение или изтърпяващите наказание „лишаване от свобода“, има право да избира държавни и местни органи на власт и да участва в допитвания до народа.

Основните права и задължения на гражданите се съдържат в Глава втора на Конституцията ни.

Конституцията закрепва като принцип равенството в правата: „Всички граждани са равни пред закона“ (чл. 6) „Ограничения в основните права са допустими само със закон“.

§ 2. Неотменност на човешките права

Присъщо на българската правна и политическа традиция е употребата на термина „неотменност“ на човешките права.

Новата Конституция на България (1991 г.), създадена в период на дълбоки икономически и политически промени, постави **достойнството на човека** като цел и оправдаване за всякаква държавна власт. С това се прави признание, че неприкосновените и неотменни човешки права са основа за всяка човешка общност, основа на мира и справедливостта. Това представлява признание на човешките права като **обективни стойности**: „...Като издигаме във върховен принцип правата на личността, нейното достойнство и сигурност...“ (преамбюла на Конституцията) и по-нататък: „...Република България гарантира... достойнството на личността...“ (чл. 4, ал. 2 от Конституцията). Член 57, ал. 1 от Конституцията гласи: „Основните права на гражданите са неотменими.“

Естествено-правната идея за човешката свобода и човешките права поставя на държавата правни ограничения с цел закрила на отделния човек. С това тя не допуска, при вземане на политически решения и при изпълнението на законите, властите „да разполагат“ с отделния човек. Свободата и собствеността на индивида следва да бъдат съобразявани с изискванията на общността, но не бива те да се поставят в подчинение на политическите интереси и на бюрократична целесъобразност.

В Конституцията ясно е залегнала идеята, че цялата власт в държавата трябва да се подчинява на неотменните човешки права.

§ 3. Закрила на основните права

Основните права обвързват законодателната, изпълнителната и съдебната власт като пряко действащо право (чл. 5, ал. 2 от Конституцията). С това правно действие съдилищата са длъжни да контролират спазването на основните права на всеки конкретен случай.

Член 56 от Конституцията гласи: „Всеки гражданин има право на защита, когато са нарушени или застрашени негови права или законни интереси“. Текстът на тази конституционна разпоредба има много широки рамки.

Принцип на правовата държава е, че съдебният път за закрила на основните права трябва винаги да е открит за гражданите. Чл. 117, ал. 1 от Конституцията, която визира същността на съдебната власт, гласи: „Съдебната власт защитава правата и законните интереси на гражданите...“.

§ 4. Основни задължения на гражданите

Основните задължения на гражданите са блага, без които обществото и личността не могат да съществуват според своите основни принципи и начала.

Тяхната конституционна уредба е в Глава Втора от Конституцията с название „Основни права и задължения на гражданите“. В сравнение с уредбата на основните права, за основните задължения са предвидени четири текста (от чл. 58, до 61 вкл.).

Тези текстове представляват своеобразен малък каталог на основните задължения на гражданите. Но този каталог не е изчерпателен, тъй като и в други текстове на Конституцията са регламентирани и основни задължения.

Това се отнася преди всичко за основното задължение на гражданите, закрепено в Преамбюла на Конституцията за неотменимия дълг на всеки един български гражданин да пази националното и държавното единство на България.

Член 59 от Конституцията закрепва основното задължение на гражданите да плащат данъци и такси. Заедно с този основен принцип се предвижда и друг принцип на данъчното право – данъците и таксите се плащат според доходите и имуществото, т.е. принципът за обвързаността на задължението за плащане на данъци и такси с персоналните доходи и имуществото на лицата.

И на последно място, този малък каталог в Глава Втора на Конституцията предвижда в чл. 61 основното задължение за оказване съдействие на държавата и обществото в случай на природни и други бедствия. То е морално задължение, което има своето правно развитие в закон и подзаконови актове.

Извън този каталог Конституцията предвижда и някои други задължения, които са регламентирани в комплекс с основните права. Пример за това е основното задължение на родителите да отглеждат и възпитават своите деца до тяхното пълнолетие. В случая е налице едновременно задължение и право (чл. 47, ал. 1). Аналогичен е случаят и със задължителността на основното образование: училищното обучение до 16-годишна възраст е задължително (чл. 53, ал. 2). Тук е налице правото на образование като основно право на гражданите, което по отношение на училищното обучение до 16-годишна възраст е едновременно и основно задължение на гражданите. „Изучаването и ползването на българския език е право и задължение на българските граждани“ (чл. 36, ал. 1 от Конституцията).

Възниква въпросът: дали принципите, прогласени за правата, са важими и относно основните задължения.

Положителен отговор би могъл да бъде даден само относно някои от тях. На първо място, безспорно основно начало и при задълженията на гражданите е равенството – чл. 6, ал. 2 от Конституцията изрично го предвижда с фразата: „Всички граждани са равни пред закона“, което означава, че равенството е както в правата, така и в задълженията, равенството е пред закона.

Втори принцип, вече пряко отнасящ се само до основните задължения на гражданите, е формулиран в чл. 58, ал. 2 от Конституцията: „Религиозни и други убеждения не са основание за отказ от изпълнение на задълженията, предвидени в Конституцията и законите“.

Принципно положение в конституционната уредба на задълженията е, че ограничаване, респ. освобождаване от задължение е допустимо само със закон. Конституцията съдържа и ясни текстове, които потвърждават това правило: „Изпълнението на воинските задължения, условията и редът за освобождаването от тях или замяната им с алтернативна служба се уреждат със закон“. „Данъчни облекчения и утежнения могат да се установят само със закон“ (чл. 60, ал. 2 от Конституцията).

ЛИТЕРАТУРА:

Спасов Б., Учение за Конституцията С., 1993; Друмева Е., Конституционно право С., 1995; Стойчев С., Конституционно право на РБ с., 1995.

Въпроси за препитване:

1. Какъв е предметът на конституционното право?
2. Кои са принципите на Конституцията?
3. Кои са конституционните органи?